

*Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland r.y.*

**KESKIAJAN ARKEOLOGIA -
OMIN ALUE JA KOSKETUSPINNAT
MUIHIN TIETEISIIN**

**MEDELTIDSARKEOLOGIN -
SÄRART OCH KONTAKTFÄLT**

Seminaari Hämeen linnassa 19.11.1993

Toimittanut Henrik Aspund

Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland

Turku 1994

**KESKIAJAN ARKEOLOGIA -
OMIN ALUE JA KOSKETUSPINNAT
MUIHIN TIETEISIIN**

**MEDELTIDSARKEOLOGIN -
SÄRART OCH KONTAKTFÄLT**

Seminaari Hämeen linnassa 19.11.1993

- 09.00 Ilmoittautuminen
- 10.00 Seminaarin avaus
- 10.15 **FD Anders Ödman** : Danmarks medeltida bergslag
- medeltidsarkeologi utan gränser.
- 11.30 **FD Knut Drake** : Byggnadsmonument och historiska
källor.
- 12.00 Lounas
- 13.15 **FT Sirkku Pihlman** : Arkeologisen aineiston
kategorisaatio.
- 14.00 **FM Marita Kykyri** : Historiallisen ajan puurakennus-
tekniikan kehitys arkeologian ja sen lähitieteiden
näkökulmasta.
- 14.30 Kahvi
- 14.45 **FT Terttu Lempiäinen** : Keskiajan ihmiset ja kasvit
- kannattaako kasvillisuustutkimus?
- 15.15 **FT Jussi-Pekka Taavitsainen** : Sisä-Suomen asutus-
historia. Historiaa - arkeologiaa - paleoekologiaa.
- 16.00 Loppukeskustelu ja seminaarin päättäminen

SUMMARY OF LECTURE IN TAVASTEHUS

The lecture has its origin in a work about the medieval period in northern Scania. The aim of the work is to describe the areas administration, economy, communication, rural production etc. Scania belonged to Denmark during the middle-ages but the northern part of Scania has a very "un-Danish" landscape. Big forests, vast boglands, lakes and high ridges made it very difficult to travel by land. The rivers linked the settled districts together.

The fieldwork began with an excavation of three castles in three different parishes - Verum, Vittsjö and Loshult. The castle in Verum was built by the archbishop in the 12th century. It is a very big shellkeep with a 5 meter high wall surrounding an octagonal yard of 50 meters diameter.

The castle in Vittsjö is placed 15 kilometers west of Verum and the castle Loshult is located 20 kilometers to the northeast of Verum. These two castles are both of the "motte and bailey" -type with a lower mound for the noblemans house and a higher mound for the tower. The castle in Vittsjö had a smithy on top of the high mound. A lot of slag and grindstones were found, but no tower. Under the noblemans house, on the low mound, two older iron furnaces were discovered. At the castle of Loshult slag and malleable iron were found on the lower mound. These two castles were, according to the coinfinds, established around 1320 and burnt 1360 when most of the castles were burnt by the Danish king Valdemar Atterdag as he recaptured the province occupied by the swedish king Magnus Eriksson.

The theory about the castles is that the first castle was built in the region because of the rich occurrence of bog- and seaore. The region was taxed in iron and every farmer had to produce his quota of iron and deliver it to the castle. The taxation in iron can be seen in the archive-material and the intensive production is seen in the large amounts of slagheaps in the area, and also in the geobotanical assumption that the area became a heathland during the medieval

period. The trees where used for charcoalburning and the ling spread. The great concentration of "ling" -names on the villages in Northscania is probably a memory of the ironperiod. When the forests where cut down it was necessary to build new castles (Vittsjö and Loshult) in virgin forests and impose new territories under irontax. Some of the iron-furnaces in the area are excavated but the work has just begun. Much more is to be found and learnt about this Denmarks last irondistrict.

Tanskalainen motte-and-bailey -tyypin linna (Eriksvolde).

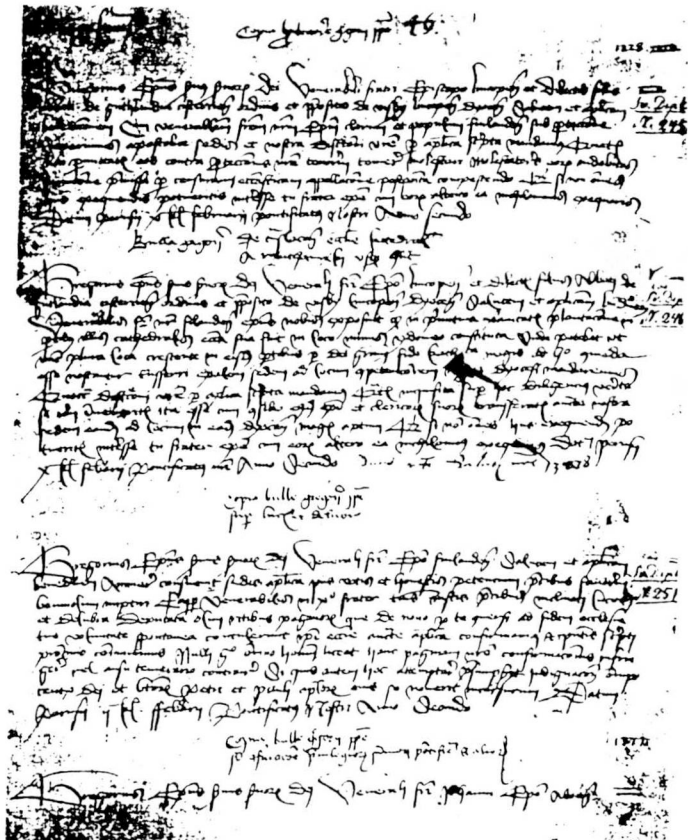
BYGGNADSMONUMENT OCH SKRIFTLIGA KÄLLOR

Byggnadsarkeologi är att skriva arkitekturhistoria utan tillgång till skriftliga källor: ursprungliga byggnadsbeskrivningar, ritningar, räkenskaper eller liknande. Byggnadsarkeologin är en del av medeltidsarkeologin/den historiska arkeologin eftersom den berör ett skede med en skriven historia baserad på dokumentforskning. Dessutom finns det ett, visserligen mycket knapphändigt, antal skriftliga källor till vår medeltida arkitekturhistoria. De skriftliga källorna i fråga hänför sig huvudsakligen till våra främsta byggnadsmonument: kyrkor, kloster och borgar. I övrigt måste forskningen basera sig på ett rent arkeologiskt material.

De skriftliga källorna kan indelas i två grupper: arkivalier och inskriptioner. Arkivalierna består av dokument, krönikor, annaler, historieverk och andra mer eller mindre samtidiga källor i vilka byggnadsmonumenten står omnämnda. Dessa källor kan dock bara bara i ett fåtal fall kopplas samman med konkreta byggnadsföretag. Ett sådant undantag är uppgiften om att Petrus Murator från Kimito 1466 får betalt för arbeten i Åbo domkyrka. De få inskriptionerna - hit hör främst vapentavlorna och en del kyrkmålningar - är utomordentligt viktiga källor. Goda exempel är kalkstensplattorna från Olofsborg, Sture-vapnen i Åbo slott och Peter Henrikssons målningar i Sagu kyrka.

Olika byggnadsforskares försök att kombinera byggnader eller delar av byggnader med historiska händelser och personer, utan tillgång till inskriptioner, har ofta visat sig vara ödesdigra. Historiker, utan egna förutsättningar att tolka det arkeologiska materialet, har accepterat byggnadsforskarnas teser som fakta. Myten om Karl Gustavsson, Finlands första ståthållare, som grundade Åbo slott, 1280 är ett varnande exempel på sådan kritiklös historieskrivning. Motsvarande myter är antagandet att den treskeppiga hallkyrkan stod färdig då Åbo domkyrka invigdes 1300 och att Åbo slott stod i ruiner 1365.

Medeltidens arkitekturhistoria är 99 % arkeologi och 1 % arkivforskning. Byggnadsforskaren måste vara en arkeolog som med kritisk distans utnyttjar de skriftliga källorna.

Sivu Turun tuomiokirkon Mustasta kirjasta.

ARKEOLOGISEN AINEISTON KATEGORIOINTI

Kategoria: Kollektiivinen abstrakti käsite, joka yhdistää mielikuvamme joukosta erillisiä asioita, tapahtumia tai kokemuksia, jotka eivät ole keskenään identtisiä, mutta jotka ovat kyllin samanlaisia, jotta voimme ajatella niitä kokonaisuutena ja voimme, jos tarpeellista, osoittaa niille tietyn kategoriatason. (Adams & Adams s. 332)

Suurin osa ihmisen tietämyksestä ja käsitteistä on ei-kielellistä. Kollektiiviset käsitteet, kategoriat, ohjaavat ajatteluamme, päättelyämme, muistiamme. Tärkeimpiä niistä käytetään yleensä tiedostamattomasti, automaattisesti. Tieteen kannalta keskeisten kategorioiden tulisi olla mahdollisimman pitkälle tiedostettuja, sisällöltään suhteellisen vakaita, käyttöympäristöstä suhteellisen riippumattomia.

Kategorioiden tunnistaminen, analysoiminen ja kritiikki ovat humanistisen tutkimuksen keskeisiä tehtäviä.

Arkeologian tieteellisen identiteetin kannalta on *arkeologisen aineiston* käsite keskeinen. Arkeologiseksi aineiston tekee kaksi asiaa yhdessä: 1) se, että ko. materiaali on joskus kuulunut ihmisen käyttäytymisjärjestelmän piiriin ja 2) se, että se kuuluu ja tiedostetaan kuuluvaksi arkeologiseen kontekstiin, joka koostuu artefakteista, stratigrafisista yksiköistä mukaanlukien rakenteet, arkeologisista maastokohteista ja arkeologisista alueista.

Arkeologi käyttää myös muiden tieteenalojen aineistoja tuttavista kysymyksistä ja teoreettisesta taustasta riippuen. Samoin muiden tieteiden edustajat käyttävät arkeologiaa aineistoja. Arkeologia jaetaan usein osiin sen perusteella, millaisia arkeologisia lähdeaineistoja käytetään: mitä alueita, aikoja tai erityisiä lähderyhmiä tutkitaan. Tieteenalan jakaminen erityisaloihin hahmottaa kuvaa koko arkeologiasta ja sen merkityksestä ihmistieteenä. Siksi pitäisi harkita syvällisesti, millaiset tieteensisäiset jaot institutionalisoidaan esim. yli-

opisto-opetuksessa. Omassa mielessäni toimii seuraavantapainen epätäydellinen jaottelu, jossa kaikki erityisalat käsittelevät samoja arkeologisia aineistoja, erottavana tekijänä on lähestymistapa:

- *muinaisjäännösten suojelu ja hoito, eli arkeologisen aineiston hoivatiede*
- *arkeometria ja laboratiivinen arkeologia*
- *muodostumisprosessien arkeologia*
- *ekologinen ja talousarkeologia*
- *sosiaali- ja uskontoarkeologia*
- *esihistoria eli synteesi-arkeologia*

Muinaisten kategorioiden tutkimisen kannalta (joka liittyy edellisistä ensisijaisesti sosiaali- ja uskontoarkeologiaan) on historiallisen ajan aineistoilla erityisen kiinnostavaa potentiaalia. Kielen ja materiaalisen kulttuurin kategorioiden suhteen tutkimus saman yhteisön parissa tulee periaatteessa mahdolliseksi, kun kirjoittaminen yleistyy. Tämä suhde on arkeologian kannalta tavattoman tärkeä, samoin ongelma jonkin kategoriatason suhteellisesta vakaudesta, kun joudumme käyttämään etnografisia (historiallisia) kategorioita arkeologisissa yhteyksissä.

Marita Kykyri

HISTORIALLISEN AJAN PUURAKENNUSTEKNIIKAN KEHITYS ARKEOLOGIAN JA SEN LÄHITIETEIDEN NÄKÖKULMASTA

Suomen historiallisen ajan arkeologisessa tutkimuksessa on puurakennustekniikkaan ja puurakennuskulttuuriin yleensäkin kiinnitetty vähän huomiota, mikä pääasiallisesti johtunee kahdesta tekijästä: ensinnäkin tutkimustraditiosta eli siitä, että historiallisen ajan arkeologia on Suomessa ollut perinteisesti muurattujen rakenteiden tutkimusta, toiseksi siitä, että historiallisen ajan tutkimuskaivauksia on maassamme suoritettu vähän ja nämäkin ovat olleet pinta-alaltaan pieniä, mikä puolestaan on vaikeuttanut niiden yhteydessä esiinkaivettujen puurakenteiden tulkintaa.

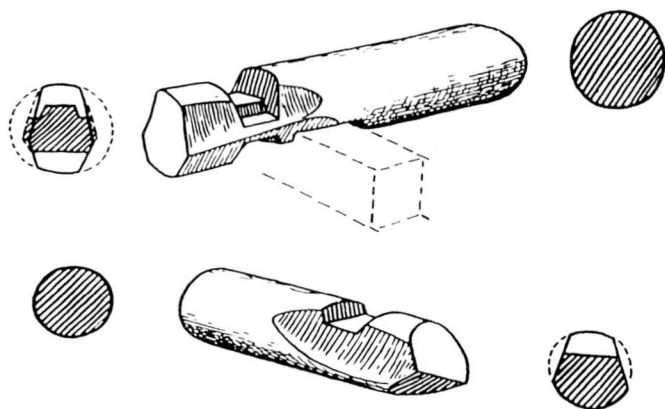
Pienikokoisten kaivausalueiden lisäksi vaikeuttaa puumateriaalin yleensä huono säilyvyysaste puurakenteiden ja niiden rakennusteknisten yksityiskohtien tarkastelua ja tulkintaa. Kun puurakennuksista parhaimmillaankin on säilynyt ainoastaan alin hirsikerta lattiaineen, uuneineen ja niiden perustuksineen, ei arkeologinen primäärilähdeaineisto anna kuin rajalliset mahdollisuudet puurakennuskulttuurin kehityksen selvittämiseen.

Arkeologisen lähdeaineiston rinnalla on puurakennuskulttuurin historiaa selvitettäessä kuitenkin mahdollista hyväksikäyttää muiden tieteenalojen tutkimustuloksia, joista esitelmässä on käsitelty kielitieteen, kansatieteen sekä historian ja taidehistorian tulkinta puurakennuskulttuurin yleiskehityksestä maassamme. Näiden tieteenalojen toisistaan osittain poikkeavat tutkimuskohteet ja -menetelmät mahdollistavat sellaisia sosiaalisia, alueellisia ja ajallisia puurakennuskulttuuriin liittyviä vertailuja, jotka toistaiseksi eivät ole mahdollisia puhtaasti arkeologisen lähdeaineiston pohjalta.

Eri tieteenalojen havaintojen, tulkintojen ja tutkimustulosten käyttöön arkeologisen lähdemateriaalin rinnalla arkeologisessa päättelyssä liittyy kuitenkin tiettyjä ongelmia, esim. silloin kun tutkittavasta arkeologisesta ilmiöstä ei ole arkeologisia

todisteita tai kun ne muutoin ovat vaikeasti tulkittavia. Vaarana on tällöin se, että muiden tieteenalojen tulkinnat alkavat ohjata arkeologista tulkintaa tai pahimmassa tapauksessa ne voivat jopa ajan myötä muuttua arkeologisiksi totuuksiksi. Ongelmallista on myös se, kuinka eri tieteenalojen havaintojen, tulkintojen jne. pohjalta olisi muodostettavissa synteesi, joka vastaisi arkeologista menneisyyttä niin monessa suhteessa kuin mahdollista.

Eri tieteiden välisiä virhetulkintoja ja -kytkentöjä on mahdollista välttää pitämällä arkeologinen ja ei-arkeologinen tulkinta erossa toisistaan. Arkeologisen tulkinnan tulisi aina ja ainoastaan olla puhtaasti arkeologiseen lähdeaineistoon perustuvaa, ja mikäli sen rinnalla käytetään muiden tieteenalojen käsityksiä, tulkintoja jne. tulisi ne myös arkeologisessa tekstissä väärinkäsitysten välttämiseksi osoittaa selvästi ei-arkeologisiksi ja muualta lainatuiksi. Samasta syystä olisi tieteellisessä tekstissä tärkeää määritellä kulloinkin käytetyt, esim. puurakennustekniikan liittyvät termit.

Keskiajan salvostyyppejä Turusta.

KESKIAJAN IHMISET JA KASVIT - KANNATTAAKO KASVILLISUUSTUTKIMUS

Tietomme keskiajan kulttuurikasveista perustuvat ennen kaikkea kirjallisiin lähteisiin, kuten kauppa- ja tulliluetteloihin ja verorekistereihin ja määräyksiin sekä kirjallisuuteen. Nämä lähteet ovat kuitenkin usein hyvin yksipuolisia ja epätäydellisiä ja siksi niihin on suhtauduttava varauksin. Suomessa tällaiset lähteet kasveista ovat hyvin vähäisiä. Merkittävimpiä dokumentteja ovat nk. Naantalin Luostarin Yrttikirja 1400-luvulta ja 1600-luvulla Turun Akatemian professorin Elias Tillandzin julkaisema kasviluettelo "Catalogus Plantarum" (1673). Tietoa ovat viime vuosina huomattavasti lisänneet makrofossiilitutkimukset. Niiden avulla voidaan saada usein aivan toisenlainen ja täydellisempi kuva kulttuuri- ja viljelykasveista ja myös tutkimuskohteen muusta kasvillisuudesta. Erityisen tärkeitä ovat tiedot ravintotaloudesta.

Ravintokasvit olivat keskiajalla aivan toisenlaisia kuin nykyisin. Monipuolisuus puuttui ja Uuden Maailman lajit puuttuivat kokonaan. Ravinto oli myös huomattavasti nykyistä rajoitetumpaa. Vihanneksilla oli paljon vähäisempi merkitys.

Kasviperäisen ravinnon perustan keskiajalla muodostivat viljalajit. Ohra, ruis, vehnä ja kaura olivat kaikki keskiajalla viljeltyjä viljalajeja. Ohra ja ruis lienevät olleet yleisimpiä, mutta keskiaikaisissa kasvijäännöineistoissa on jo selvästi havaittavissa vehnän osuuden lisääntyminen. Erityisesti havaitaan leipävehnän (*Triticum aestivum*) viljelyn lisääntyminen keskiajan kuluessa. Vanhat vehnämuodot (mm. *T. dicoccum*, *T. compactum*) alkavat kadota.

Muita viljelykasveja olivat herne (*Pisum sativum*), jonka viljely rajoittui Lounais-Suomeen ja Hämeeseen, sekä härkäpapu (*Vicia faba*), jota lienee keskiajalla viljelty em. alueilla hennettä yleisemmin. Tattari (*Fagopyrum esculentum*) oli tärkeä keskiaikainen viljelykasvi. Nauris, lanttu ja keräkaali ovat vanhoja hyötykasveja, mutta niistä ei säily mitään makrofossiiliaineistoa.

Kasviöljyä saatiin mm. pellavasta, jonka viljelyä on harjoitettu lähes kaikkialla. Pähkinöitä (*Corylus avellana*) kerättiin lounaisella tammivyöhykkeellä. Ruistankio (*Camelina sativa*) oli Keski-Euroopassa tärkeä öljykasvi keskiajalla, mutta Suomessa se lienee ollut vain pellavapeltojen rikkaruoho. Kuitukasveja olivat pellavan ohessa hamppu (*Cannabis sativa*) ja vielä keskiajalla ehkä nokkonenkin (*Urtica dioica*).

Olut maustettiin Suomessa humalan (*Humulus lupulus*) ohella suomyrtilillä (*Myrica gale*), jotka molemmat edistivät oluen säilymistä. Muita oluen mausteita ovat olleet mm. katajanmarjat ja hullukaali (*Hyoscyamus niger*), joita molempia käytettiin myös lääkekasveina, monien muiden luonnonkasvien ohessa. Luonnosta kerätyt marjat, mustikka, puolukka, juolukka, vadelma, karpalo ja pihlajanmarjat ovat hyvin yleisiä keskiaikaisten asuinpaikkojen kasvijäännöineistoissa ja niitä käytettiin yleisesti ravinnoksi.

Keskiaikaisten kauppatilastojen mukaan rannikkokaupunkeihin tuotiin mm. useita trooppisia hedelmälajeja, mutta kasvijäännelöydöt ovat vähäisiä. Viikunan (*Ficus carica*) siemeniä on löytynyt Turun, Helsingin Vanhankaupungin ja Käkisalmen keskiaikaisista kerroksista.

Keskiaikaisista asuinpaikoista on löydetty suuria määriä luonnonvaraisten kasvien jäänteitä, joista voidaan päätellä mm. ihmisen vaikutusta ympäristöönsä, asuinpaikan saastumisastetta, kasvien kulkeutumissuuntia ja missä karjaa on laidunnettu tai kasvillisuuden muutoksia verrattuna myöhempiin dokumentteihin.

Kannattaako kasvillisuustutkimus? Makrofossiilitutkimuksista ja kirjallisista dokumenteista saatavat tiedot keskiajan ravitsemuksesta ja luonnonkasvillisuudesta ovat hyvin rajoitettuja verrattuna Keski-Eurooppaan. Parhaiten on tutkittu Lounais-Suomen keskiaikaisia asuinpaikkoja, mutta tutkimuskohteita tarvittaisiin huomattavasti enemmän, jotta voitaisiin kartoittaa ravinto- ja hyötykasveja maan muistakin osista.

SISÄ-SUOMEN ASUTUSHISTORIAA: HISTORIAA - ARKEOLOGIAA - PALEOEKOLOGIAA

Esitelmässä tarkastellaan Sisä-Suomen asutushistoriallisia prosesseja ja maanviljelyksen omaksumista Savon arkeologisten löytöjen, siitepölyanalyysien ja historiallisten lähteiden valossa. Erityistä huomiota kiinnitetään siihen, että maanviljelyksen omaksumisvaihe on kestänyt parituhatta vuotta, kun yleensä sen omaksumista on seurannut eksponentiaalinen väestönkasvu. Ilmiön mahdollisia biologisia syitä esitellään, mutta esityksessä keskitytään kuitenkin kulttuuris- taloudellisiin tekijöihin, jolloin historiallisista lähteistä tunnettu eränkäynti ja erityisesti siihen liittynyt kaukokaskeaminen otetaan lähemmin tarkasteltavaksi. Kaukokaskeaminen on toiminut eränelinkeinoja tukevana tekijänä eikä ole häirinnyt erämaatalonpoikien ja sisämaan lappalaisten symbioottisia suhteita, joissa jälkimmäiset ovat toimineet erämaatuotteiden hankkijoina ja jälkimmäiset välittäjinä markkinoille. Kaskeaminen on lisäämällä maiseman monipuolisuutta edistänyt myös riistan viihtyvyyttä ja määrää sekä samalla tuottanut myös ravintoa erämiehille. Eri vaiheiden kasket ovat olleet eräänlaisia "riistapeltoja". Lisäksi kaskiviljely on mahdollistanut oluenpanon. Olutta on käytetty sosiaalisen kontrollin ja vallan välineenä: oluella ja siihen liittyvällä kestityksellä on vahvistettu kaupat ja suhteita erätuotteiden hankkijoina toimiviin pyytäjiin. Keskiajan lopulla alkanut savolainen uudisasutus vei pohjan erämiesten ja lappalaisten suhteilta.

Muilla tieteillä ei ole toistaiseksi kosketuspintaa Sisä-Suomen asutushistoriallisen tutkimuksen osalta keskiajan arkeologiaan, koska sen piiriin kuuluvia tutkimuksia ei ole tehty Sisä-Suomessa. Monien eränkävijöiden, lappalaisten ja uudisasukkaiden suhteisiin liittyvien kysymysten selvittäminen vaatisi kuitenkin keskiajan-arkeologisia puheenvuoroja, mikäli päästään yhteisymmärrykseen siitä, mitä keskiaika on Sisä-Suomessa.

OSALLISTUJAT DELTAGARE

Asplund, Henrik
von Bonsdorff, Anna-Maria
Drake, Knut
Edgren, Helena
Frondelius, Satu
Enqvist, Petri
Halinen, Petri
Heikkurinen-Montell, Tuula
Herranen, Merja
Hiekkanen, Markus
Hockman, Tuula
Härö, Elias
Itkonen, Tarja
Jäkärä, Tiina
Kankkunen, Päivi
Karivieri, Arja
Kojamo, Lilli
Kuusela, Tuija
Kyyri, Marita
Laatu, Else
Linnanmäki, Seija
Luppi, Päivi
Lempiäinen, Terttu
Maaranen, Päivi
Mantere, Mia
Mentu, Sakari
Miettinen, Mirja
Niukkanen, Marianna
Nykänen, Panu
Peltonen, Karim
Pietilä, Jaana
Pietiläinen, Petteri
Pihlman, Sirkku
Purhonen, Paula
Ripatti, Marja-Liisa

Ruokolainen, Ines
Salminen, Timo
Sjölund, Anna-Kaisa
Taavitsainen, Jussi-Pekka
Tamminen, Marketta
Tarkiainen, Pekka
Tuovinen, Jussi
Töntsi, Teresa
Uotila, Kari
Uotila, Riitta
Viitanen, Eeva-Maria
Vilkuna, Anna-Maria
Viljanen, Heidi
Virtanen, Kari
Välimaa, Jaakko
Ylönen, Raija
Ödman, Anders

